

Dan-Silviu Boerescu

MARILE IMPERII ALE LUMII

Europa, continentul imperiilor

DE LA CAROL CEL MARE

LA AL TREILEA REICH

București, 2026

SUMAR

Imperiul Carolingian... și un elefant alb primit de <i>Pater Europae</i> din partea califului din Bagdad.....	7
Umbra lui Barbarossa peste Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană.....	28
Imperiul Habsburgic sau cum să vorbești spaniola cu Dumnezeu, italiana – cu femeile, franceza – cu bărbații și germana – cu calul tău	78
Din Namibia la teoria „spațiului vital“: nebunia lui Hitler și Al Treilea Reich.....	171
Bibliografia unei hărți mereu schimbătoare	186

Imperiul Carolingian... și un elefant alb primit de *Pater Europae* din partea califului din Bagdad

Încoronat, în anul 800, la Roma, în ziua de Crăciun, de către papa Leon al III-lea, Carol cel Mare, unificatorul francilor și cel mai mare lider creștin al Apusului, a înființat un puternic imperiu medieval, cu capitala la Aachen, care, cu toate că nu a durat decât un secol, a reprezentat o forță europeană considerabilă, rivalizând cu Imperiul Roman de Răsărit (Bizanțul, cu capitala la Constantinopol). Influența sa a fost enormă. Carol a devenit protectorul locurilor sfinte și a trimis un emisar la Bagdad califului Harun al-Rashid, care i-a răspuns trimițându-i în dar un... elefant alb.

Anterior, în timpul domniei lui Clovis I din Dinastia Merovingienilor, urcat pe tron în anul 481 d.H., francii au câștigat supremația în Europa de Vest. La origine, francii erau un popor germanic și fuseseră acceptați de Imperiul Roman în curs de detărămare ca *laeti*, aliați, stabiliți în provincial Galia (în care, inițial, desfășuraseră frecvente incursiuni de pradă), dar fără a beneficia de cetățenie romană propriu-zisă. În timpul marilor migrații, teritoriul aparținând francilor se întindea din zone ale Germaniei de azi (Bavaria de Nord, Württemberg, sudul Thuringiei, Hessen, Baden, Renania-Palatinat), nordul Alsaciei și Lorena, până în actualul Benelux (Luxemburg, Limburg, Zeelanda, Brabant și Flandra). O perioadă, centrul lor politic putea fi socotit Colonia (astăzi, Köln), pe Valea Rinului. Migrarea francilor spre est și sud a determinat-o pe cea a saxonilor în Anglia. În anul 420 d.H., francii au traversat Rinul, devenind o putere militară semnificativă în timpul lui Clovis I (481–511 d.H.), din Dinastia Merovingiană, care îi învinge în Galia de Nord pe alemani (popor germanic) și pe goții de vest, ajungând ulterior până la Munții Pirinei.

Merovingienii erau o dinastie de regi franci care domnea peste o zonă cu suprafață variabilă în Franța și Germania de astăzi începând cu secolul al V-lea și până în secolul al VIII-lea. Au fost cunoscuți și după porecla de „regi cu părul lung“ dată de contemporani, pentru părul lor netuns (prin tradiție, șeful de trib al francilor își lăsa părul lung, în timp ce războinicii și-l tundeau). Dinastia și-a luat numele de la Merovech sau Merowig, conducător al francilor salieni (francii sudici, de pe Rinul Inferior), din 447 până în 457 d.H., și capătă importanță odată cu victoriile fiului său Childeric I (a domnit până în anul 481 d.H.) împotriva vizigoților, saxonilor și alemanilor. Fiul lui Childeric Clovis I a unificat apoi cea mai mare parte a Galiei la nord de râul Loara în jurul anului 486 d.H., când l-a învins pe Syagrius, guvernatorul roman al acestei regiuni.

Un moment de cotitură, care va marca toată istoria ulterioară a Europei Occidentale și nu numai, se petrece atunci când Clovis și o parte a francilor trec la creștinism. Ca de multe ori în istoria universală, această evoluție se datorează unei... femei, frumoasa Clotilda. După victoria asupra lui Syagrius, Clovis a încheiat o alianță cu ostrogoții, prin căsătoria surorii sale, Audofleda, cu regele lor, Theodoric cel Mare. Apoi i-a învins pe alemani în Bătălia de la Tolbiac (în actualul land german Renania de Nord-Westfalia). El se căsătorise cu prințesa burgundă Clotilda (493 d.H.) și, după victoria de la Tolbiac, s-a convertit – la insistențele ei! – în 496 la religia ei – creștină. A fost botezat la Reims de episcopul Remi (Saint Remi) la sfârșitul secolului al V-lea, tradiția fixând în mod simbolic data în perioada Crăciunului, pe 25 decembrie 496. Acest eveniment a reprezentat o schimbare importantă față de alte ramuri germanice „păgâne“, precum cele ale vizigoților și ale vandalilor, care erau arieni. De aceea, unii l-au considerat pe Clovis „barbarul care și-a ucis zeii“. Convertirea lui la creștinism, religia majorității supușilor săi romani, a întărit legăturile dintre aceștia și cuceritorii lor germanici.

La moartea sa, teritoriul său a fost împărțit între cei patru fii ai săi, Theuderic, Chlodomer, Childebert și Clotaire. Urmașii lui Clovis I continuă politica de expansiune alipind regatul franc Burgundia, Turingia

și regiuni ce azi aparțin Germaniei de Vest, statelor Benelux și Franței. Clotaire I (498–561), fiul cel mai tânăr a lui Clovis, unește regatul franc, ce va fi împărțit mai târziu între fiii săi în Austrasia și Neustria.

După domnia lui Dagobert I (mort în 639), care și-a petrecut o mare parte a vieții invadând teritorii străine, cum ar fi Spania și teritoriile slave păgâne din est, următorii monarhi merovingieni sunt cunoscuți după apelativul *rois fainéants* („regi care nu fac nimic“). Aceștia se urcau pe tron la o vârstă fragedă și mureau în floarea vieții, în timp ce prefectii lor se luptau pentru supremație. Austrasiienii conduși de Pepin cel Mijlociu au ieșit, în cele din urmă, triumfători în Bătălia de la Tertry, în acel an începând domnia lui Pepin, după afirmațiile cronicarilor. Fiul lui Pepin, Carol Martel, a condus fără un rege pe tron timp de câțiva ani, dar fără să-și aroge el însuși acest titlu.

Carol Martel (23 august 688, Herstal, Valonia – 22 octombrie 741, Quierzy, Hauts-de-France) a fost majordom (*maior domus*) și duce al francilor (*dux francorum*), având neoficial – dar efectiv! – atribuțiile unui rege. Și-a extins stăpânirea peste toate teritoriile france: Austrasia, Neustria și Burgundia. S-a născut la Herstal, în Belgia de astăzi, fiind fiul nelegitim al lui Pepin cel Mijlociu și la concubinei sale Alpaida (Chalpaida). Este cunoscut mai ales pentru victoria sa de la Tours, din 732, asupra unei armate invadatoare musulmane. Această victorie este considerată ca fiind salvarea restului Europei de expansionismul islamic, care cucerise deja Iberia, înfrângându-i pe vizigoți. În afară de victoria de la Tours, Carol Martel a fost și „un mare general, care a pus bazele cavaleriei grele medievale, a cavalerismului și un catalizator al sistemului feudal care a existat în Europa începând din Evul Mediu“.

Înfrângerea invadatorilor musulmani rămâne cea mai important realizare a sa. Când a înțeles amploarea pericolului, a început să se pregătească exclusiv pentru furtuna care venea din sud-vest. În 721, emirul din Córdoba, Abdul Rahman Al-Ghafiqi, a organizat o armată puternică din trupe aduse din Maroc, Yemen și Siria, apoi a cucerit Aquitania, marele ducat din sud-vestul Galiei, nominal sub suzeranitatea francilor,

dar, în practică, aproape independent în mâinile ducelui Odo cel Mare, deoarece regii merovingieni mai păstrau doar nominal suzeranitatea. Musulmanii au asediat orașul Toulouse, cel mai important oraș din Aquitania, iar Odo a plecat imediat pentru a găsi ajutor. A revenit trei luni mai târziu, chiar înainte ca orașul să se predea, învingându-i pe invadatorii musulmani pe 9 iunie 721, în Bătălia de la Toulouse. Această înfrângere critică a fost, în esență, rezultatul unei mișcări clasice învăluitoare ale forțelor lui Odo. După ce Odo a fugit inițial, musulmanii au devenit prea încrezători și nu au reușit să-și mențină apărarea. Astfel, atunci când Odo a revenit, el a fost capabil de a lansa un atac-surpriză aproape complet asupra forței de asediu, împrăștiind-o în primul atac.

Având în vedere situația din Iberia și precedentul din Aquitania, Carol Martel a considerat că avea nevoie de o armată regulată, care să se antreneze intens. În Evul Mediu timpuriu, trupele erau disponibile numai în intervalul marcat de plantarea culturilor Agricole și înainte de recoltare. Pentru a antrena un tip de infanterie profesionistă, care să fie aptă să reziste cavaleriei grele musulmane, Carol era conștient că avea nevoie de ei pe tot parcursul anului și că, de asemenea, avea nevoie să le plătească solde corespunzătoare, astfel încât familiile lor să poată cumpăra alimentele pe care altminteri le-ar fi cultivat ei înșiși, foștii soldați transformați în militari. Pentru a obține fondurile necesare, el a confiscat terenurile Bisericii și a folosit bani rezultați pentru a-și plăti soldații. Același Carol care și-a asigurat sprijinul influențelor episcopi prin donarea unor bucăți consistente din terenul obținut de el prin cuceriri succesive l-a confiscat înapoi între 724 și 732. Desigur, oficialii Bisericii s-au înfuriat și, pentru un timp, se părea că ar fi putut fi chiar excomunicat pentru acțiunile sale. Dar apoi a venit acea invazie devastatoare, care amenința însăși existența creștinătății, nu doar a statului franc.

Emiratul Cordoba a invadat Galia, dar a fost oprit în Bătălia de la Toulouse, în anul 721. Eroul acestui eveniment a fost Odo cel Mare, ducele de Aquitania, care nu a fost însă precursor al unei linii regale. Sosirea unui emir nou de Cordoba, Abdul Rahman Al-Ghafiqi, care a

adus cu el o forță uriașă de arabi și de călăreți berberi, a declanșat o invazie mult mai mare. Al-Ghafiqi participase și el la Bătălia de la Toulouse, iar cronicile arabe explică în mod clar că s-a opus ferm deciziei fostului emir de-a nu asigura apărarea exterioară împotriva trupelor creștine, ceea ce le-a permis lui Odo și armatei sale să declanșeze atacul înaintea cavaleriei islamice. Al-Ghafiqi nu avea intenți de a permite un astfel de dezastru din nou. De data aceasta, călăreții umayyazi erau gata de luptă, iar rezultatele au fost cumplite pentru Aquitania. Odo, eroul de la Toulouse, a fost grav învins în invazia musulmană din 732, în lupta de dinaintea cuceririi musulmane a Bordeaux-ului. Atunci când el a adunat o altă armată, pentru Bătălia de la râul Garonne, cronicarii vestici au scris că, practic, a fost un gest sinucigaș și că „numai Dumnezeu știe numărul celor uciși“.

Orașul Bordeaux a fost ocupat și jefuit cu sălbăticie. Odo a fugit la Carol Martel, căutând ajutor. Acesta a fost de acord să vină în ajutorul lui Odo, cu condiția ca Odo să-i recunoască pe el și Casa sa drept suzerani. Carol a fost pragmatic, așa că, în timp ce majoritatea comandanților nu și-ar folosi foștii inamicii în luptă, Odo și ceilalți nobili aquitani rămași au format flancul drept al forțelor lui Carol la Tours. Bătălia de acolo a fost câștigată de Carol, care s-a ales și cu titlul *Martel* („Ciocanul“), pentru modul în care i-a învins și i-a tratat pe musulmani fără milă.

Deși avea mult mai puțin oameni, Carol a adoptat o strategie excepțională și a reușit să-și surprindă adversarul. Practic, l-a obligat să lupte acolo unde-i convenea lui Carol cel mai mult. Adică între două dealuri, ceea ce făcea ca armata maură să nu se poată desfășura optim și, mai mult decât atât, anula și din efectele devastatoare ale faimoaselor șarje de cavalerie ale arabilor. Carol și-a ordonat oamenii într-o linie de bătaie strânsă, formând un zid de scuturi compact, pe câteva rânduri. Se spune că însuși Carol a acționat în linia întâi alături de oșteni săi și-i încuraja în permanență. De altfel, armata arabă efectuase raiduri succesive în zonă, dar emirul s-a arătat uimit că în fața sa se afla o armată atât de bine

organizată. Totodată, deși Abdul Rahman Al-Ghafiqi era un comandant militar experimentat, călit în multe alte bătălii, el și-a dat seama că adversarul său, Carol, i-o luase înainte și stabilise, practic, regulile jocului. I-a impus atât locul, cât și condițiile de luptă. Așa cum procedau de fiecare dată în războaie, arabii au lansat valuri ucigătoare cu șarje de cavalerie. În plus, militarii franci erau hărțuiți neîncetat de către arcașii călare mauri. Șarjele arabilor s-au dovedit, ca niciodată, total ineficiente. Armata lui Carol era formată din cei mai buni războinici ai Europei de Vest, care beneficiaseră de câteva stagii de antrenament și erau extrem de disciplinați. Zidul de scuturi – moștenire tactică de la romani! – nu s-a clintit niciun pic. „Bărbații din nord stăteau nemișcați acolo, ca un zid. Nici nu crâcneau, deveniseră un fel de cordon de gheață prin care nu se putea pătrunde în niciun fel și unde arabii sfârșeau sub sabia creștină“, preciza cronicarul Isidorus Pacensis. Într-un singur moment, cavaleria arabă, ajutată și de arcașii călare, a reușit să străpungă linia defensivă a francilor. Atunci a intervenit Carol în persoană alături de garda sa. Arabii care au pătruns vremelnic au fost efectiv ciopârțiți de puternicul majordom și de războinicii săi. Tocmai de aceea, mai târziu va fi supranumit Martel, adică, fără menajamente, „Ciocanul“. În acele clipe, a început un măcel soldat cu numeroase victime de ambele părți, dar zidul franc s-a încăpățânat să reziste. Destabilizați, oboșiți și mai ales demoralizați, arabii au aflat și că o forță a francilor le-a atacat tabăra din ariengardă. Speriați că își pot pierde prăzile de război și considerând că nu mai au șanse în fața zidului de scuturi franc, arabii au început, în premieră, să bată în retragere. Profitând de situație, atunci, războinicii franci înarmați cu topoare au năvălit prin zidul de scuturi și au tăbărât asupra maurilor, măcelărindu-i cumplit. Arabii au reușit să fugă din fața lui Carol Martel și a oamenilor săi, lăsând în urmă mulți morți, dar și nu puțini răniți, care nu au fost nici ei cruțați de către învingători. Arabii nu au mai invadat niciodată, cel puțin nu la o asemenea scară, statul franc.

A fost o victorie decisivă, spun istoricii. La sfârșitul bătăliei, se spune că peste 30.000 de arabi zăceau morți pe câmpul de luptă. Tocmai de

aceea, arabii au numit locul bătăliei, „Palatul martirilor“. Carol Martel nu a renunțat la luptă și și-a continuat campania împotriva arabilor, care cuceriseră, în urma campaniei din anul 721, mai multe teritorii din sud-vestul Franței de astăzi. Cele mai importante lupte s-au dat la Arles și la Narbonne, acolo unde Carol a zădărnicit o nouă tentativă de invazie maură, când arabii au încercat un ultim contraatac disperat. Mai mult decât atât, Martel reușește să zdrobească definitiv armata maură în Bătălia de la râul Berre, în apropiere de Narbonne, în anul 737.

Carol Martel a murit la 53 de ani și a fost înmormântat în catedrala de la Saint-Denis. A fost considerat, fără nicio exagerare, „salvatorul Europei“. Edward Gibbon, reputatul istoric britanic, statua că „dacă temerarul Carol nu ar fi învins la Tours și mai apoi nu i-ar fi izgonit pe arabi din Franța, la Oxford s-ar fi predat astăzi interpretările Coranului“. La rândul său, Matthew Bennet scria: „Despre puține bătălii se vorbește și după 1 000 de ani. Dar Bătălia de la Tours reprezintă o excepție. Carol Martel a stopat un raid musulman care, dacă ar fi fost lăsat să continue, ar fi putut subjuga Galia“.

Mulți istorici, printre care Sir Edward Creasy, cred și ei că, dacă francii ar fi eșuat la Tours, islamul ar fi cucerit Galia, și, probabil, restul Europei de Vest. Mai mult decât atât, Edward Gibbon și-a exprimat clar convingerea că armatele umayyade ar fi luat în stăpânire întreg teritoriul până la Rin, dar chiar și Anglia. Creasy a spus că „marea victorie câștigată de Charles Martel a dat o lovitură decisivă expansiunii arabe în Europa de Vest, salvând creștinătatea de islam și conservând relicvele antice și civilizația modernă“. Teoria lui Gibbon și a lui Leopold von Ranke, cum că soarta creștinismului a fost legată decisiv de deznodământul acestei bătălii, este susținută și de alți istorici, inclusiv John B. Bury.

Carol Martel a fost căsătorit de două ori. Prima sa soție a fost Rotrude, fiica lui Leudwinus (contele de Treves, arhiepiscop de Treves și Laon; ca sfânt patron al parohiei Mettlach, moaștele sale sunt purtate prin oraș prin procesiune la sărbătoarea anuală a Rusaliilor). A avut cu

Rotrude cinci copii: Hiltrud, care s-a căsătorit cu Odilo I, duce de Bavaria, Carloman, Landrade, care s-a căsătorit cu Sigrand, conte de Hesbania, Auda, care s-a căsătorit cu Thierry al IV-lea, conte de Autun, și Toulouse, ultima lor progenitură fiind Pepin cel Scurt. Cea de-a doua soție a lui Martel a fost Swanhild, cu care a avut un alt fiu: Grifo. În ciuda triumfului, Martel nu și-a asumat niciodată titlul de rege, dar a împărțit Franția, precum un rege, între fii săi din prima căsătorie, Carloman și Pepin cel Scurt. În cele din urmă, fiul mai mic al lui Carol Martel, Pepin cel Scurt, a căpătat sprijinul nobilimii pentru a schimba dinastia. Când papa i-a cerut ajutor împotriva lombarzilor, Pepin a cerut ca, în schimb, Biserica să-i recunoască încoronarea. Astfel, în 751, Childeric al III-lea, oficial ultimul rege merovingian, a fost îndepărtat. I s-a cruțat viața, dar părul său lung i-a fost tăiat (fiind deposedat de atributul regal tradițional) și a fost trimis la o mănăstire.

O perioadă de ascensiune a regatului care se transformă treptat într-un veritabil imperiu începe astfel în timpul remarcabilului Pepin cel Scurt (cu toate că, din punct de vedere al legitimității, în fapt, ca și tatăl său, aristocratul franc era un uzurpator al tronului).

Pepin cel Scurt (Pippinus Minor sau Pépin le Bref; 715, Liège – 24 septembrie 768, Saint-Denis, Île-de-France), fiu al lui Carol Martel și tatăl lui Carol cel Mare, a fost *Hausmeier* (castelan însărcinat cu administrarea Curtii și domeniilor regale) și a devenit ulterior regele francilor. Porecla „cel Scurt“ se datorează staturii sale mici. Al doilea fiu al lui Carol Martel, el a fost educat în Mănăstirea Saint-Denis. Este primul rege din Dinastia Carolingienilor. La moartea tatălui său (741), regatul era împărțit între Pepin și fratele său, Carloman, care devine Hausmeier al Austrasiei, Alemaniei (germanii de pe Elba) și Thuringiei. Pepin primise Neustria (ținutul dintre Loire și Sena), Burgundia (zonă din centrul Franței, cu capitala la Dijon) și Provence. Această moștenire nu este recunoscută de fratele lor vitreg mai mic, Grifo, care, drept pedeapsă, este marginalizat și va fi închis într-o mănăstire. Puterea lor nefiind consolidată, cei doi frați îl ajută să ajungă pe tron ca rege pe merovingianul

Childeric al III-lea (720 – 23 ianuarie 752). La început a existat o cooperare între frați, dar apoi Carloman a fost silit să se retragă în anul 747 la Mănăstirea Monte Cassino, cedând lui Pepin, nu tocmai benevol, teritoriile moștenite. Carloman moare pe 17 august 754 la Vienne, oraș aflat la 30 km depărtare de Lyon. Oficial, s-a spus că ar fi încetat din viață „după o lungă suferință“, dar zvonurile atribuiău cauza morții otrăvirii și faptului că era ținut nemâncat într-o semicaptivitate monahală. După decesul lui Carloman, Pepin dispune necruțător ca fiul acestuia, nepotul de frate, Drogo, să fie dus, la rândul său, într-o mănăstire, împreună cu ceilalți fii ai fratelui său, preluând în acest mod toate drepturile succesoriale. Pe tronul Bavariei îl pune sub tutelă francă pe fiul lui Tassilo al III-lea, Odilos, el fiind ocupat cu înăbușire răzvrătirii fratelui său vitreg, Grifo. În acel moment, conform tradiției, urmau pe tron regii din linia merovingiană. Pepin, pentru a-și asigura succesiunea pe tron, îl trimite la papa Zaharia pe unul dintre sfătuitoarii săi, Fulrad, care, în schimbul unui consistent sprijin militar, îl convinge pe Suveranul Pontif să-l accepte ca rege pe Pepin. În continuare, adunarea electivă de la Soissons (ținută în anul 751 sub auspiciile autorității papale) îl alege ca rege al francilor pe Pepin cel Scurt. Childeric al III-lea, ultimul rege merovingian, este înlăturat de pe tron, fiind închis și el într-o mănăstire, iar în locul său este uns, ca monarh (nu ca Hausmeier), Pepin cel Scurt.

Izbucnesc conflicte între Aistulf, regele longobarzilor (749–756), și papă. Longobarzii asediază Roma. La cererea disperată de ajutor a succesorului lui Zaharia, papa Ștefan al II-lea (752–757), armata francă intervine și îi învinge pe longobarzi. Pepin cel Scurt dăruiește papei teritoriile din jurul Romei cucerite de la longobarzi (exarhatul de Ravenna și ducatul de Roma). Darul acesta, cunoscut în istorie ca *Donația pepiniană* (1756), pecetluiește alianța dintre Papalitate și Pepin, care reformează Biserica francă, subordonând-o explicit papei. Pe lângă asta, în perioada 753–757, duce războaie pentru a înfrânge rezistența saxonilor față de creștinism și oprește expansiunea spre nord a maurilor, iar în anul 757 îl determină pe prințul Tasilo al III-lea al Bavariei să depună

jurământul de vasal al francilor. Înainte de moartea sa (768), Pepin împarte regatul franc între cei doi fii ai săi avuți cu Bertrada de Laon, Carloman I (care purta numele unchiului său deposedat de atributele regale) și Carol cel Mare (sau *Charlemagne*). Nici noul Carloman nu a avut o soartă mai bună ca primul, el rămânând pe tron doar trei ani, până în 771. A murit subit, „din cauze neprecizate“, pe 4 decembrie 771, la vârsta de 20 de ani, ceea ce i-a permis fratelui său să devină unicul rege (și viitorul împărat).

Carol cel Mare (740, Prüm, Renania-Palatinat – 28 ianuarie 814, Aachen, Renania de Nord – Westfalia) va domni singur asupra francilor care, fiind proaspăt trecuți la creștinism, nu pot renunța la „obiceiurile barbare“, neglijând noua lor religie. În Saxonia (azi, Germania de Nord), saxonii continuă să practice religia păgână, în sud, longobarzii au conflicte cu Biserica Catolică de la Roma, în Cordoba, sarazinii se extind spre nord, iar în est apare pericolul invaziei avarilor, toate acestea amenințând Imperiul Franc.

Carol se va implica activ în toate conflictele de la hotarele statului franc. Încă în anul 772, începuseră războaiele cu saxonii, care vor dura timp de 32 de ani. După aceste războaie, Carol este denumit *Pater Europae*. Scopul acestor războaie era convertirea la catolicism și alipirea de Imperiul Franc a teritoriului saxonilor care trăiau între Marea Nordului și Munții Harz, respectiv, în teritoriul încă dominat de „păgânism“ dintre Elba și Rin.

În martie 773, legatul papal de la Curtea lui Carol îi cere ajutor împotriva longobarzilor din nordul Italiei de azi, care amenințau din nou Roma papală. Asemenea strămoșilor săi direcți, Carol pornește o expediție militară menită să salvgardeze Papalitatea, campanie care durează din martie 773 până în vara lui 774, când reușește să-l învingă pe Desiderius, regele longobarzilor. Campania avea și alt substrat, unul personal, nu era menită doar să vină în ajutorul Statului Papal. Carloman, fratele mort și fost rival al lui Carol, se căsătorise cu fiica lui Desiderius, regele longobarzilor, cu toate că încheiasă în prealabil un pact de alianță cu

Carol I. Desiderius pornise o incursiune militară împotriva papei Adrian I pentru ca acesta să sfințească drept regi franci pe cei doi fii ai fratelui mort (Carloman), care primiseră azil la Curtea lui Desiderius. Carol înfrânge însă oastea lui Desiderius, proclamându-se la Pavia rege al longobarzilor, recunoscând suveranitatea papei și desemnând teritoriul din jurul Romei (*Patrimonium Petri*) ca stat de sine stătător sub conducere papală (*stato pontificio*, sau *stato de la Santa Chiesa*).

La sud, expediția contra maurilor s-a pornit pentru a acorda sprijinul cerut de emirul din Saragossa contra emirului Abd ar-Rahman I din Cordoba (756–788). La retragerea sa din Spania, ariergarda sa a fost surprinsă de către basci. Bătălia de la Roncesvalles care a urmat este celebrată în epopeea *Cântecul lui Roland*. Teritoriul din Pirinei era numai în parte sub controlul francilor, acest teritoriu întinzându-se până la orașele Girona, Cerdagne, Urgell și Barcelona. În anul 806, acest ținut este numit *Marca spaniolă*. Unul dintre rezultatele angajamentului militar al francilor în regiune este constituirea Principatului Andorra, care a rezistat până în zilele noastre. Pentru îmbunătățirea relațiilor politice dintre arabi și franci, se spune că, în anul 801, califul din Bagdad, Harun al-Rashid, recunoscându-i importanța pe scena internațională, i-ar fi dăruit lui Carol I elefanți, dintre care unul era alb (elefant sacru).

În anul 788, Bavaria va fi integrată în *Marca avară* aparținând Imperiului Franc, marca situată în estul imperiului ulterior fiind denumită 856 *Marchia Orientalis* ca ținut de graniță și apărare în fața avarilor. Tasilo al III-lea, prinț de Bavaria, a cărui viață a fost cruțată de Pepin cel Scurt, se revoltă și caută, însă fără succes, să păstreze independența Bavariei printr-o alianță cu longobarzii care erau deja sub stăpânire francă și cu ducele saxon Arichis al II-lea von Benevent care era interesat, de asemenea, de o rezistență împotriva dominației france. Această coaliție a fost dezmembrată de franci prin asediul orașelor Capua și Salerno 786–787, iar regiunea din preajma Salzburgului, din 798, este separată de Bavaria, devenind provincie bisericească subordonată unui

arhiepiscop catolic. De aceea, arhiepiscopul Arhidiecezei de Salzburg a purtat până la sfârșitul Sfântului Imperiu Roman titlul de *Primas Germaniae*, adică primat al Germaniei, deși se afla în țările ereditare austriece. Integrarea Bavariei și Saxoniei în imperiul franc au fost condiții esențiale pentru alcătuirea de mai târziu a Sfântului Imperiu Roman.

În anul 795, a fost ales papă Leon al III-lea, care se asigură de sprijinul lui Carol I trimitându-i acestuia ca protector al Bisericii (*patricius romanorum*) cheia de la mormântul Sfântului Petru și stindardele Romei. Sistemul papal era fărâmițat în acea perioadă din cauza opoziției unor nobili, ajungându-se la un conflict deschis în lupta pentru putere între aceste facțiuni și noul papă. Ca urmare, în 799 are loc un atentat împotriva papei, iar Leon al III-lea se refugiază sub protecția lui Carol la Paderborn (Renania de Nord-Westfalia), unde probabil s-a încheiat înțelegerea cu pontiful pentru sfințirea și încoronarea lui Carol ca împărat. În consecință, în vara anului 800, Carol pornește spre Roma, unde la 23 decembrie, în fața porților Romei, trebuie să depună un jurământ de puritate sufletească, care urma să înlăture învinuirile ce-i fuseseră aduse de unii nobili. În ziua de Crăciun din acel an, Carol cel Mare a fost încoronat de papă ca împărat al Sfântului Imperiu Roman, primind titlul de *Carolus serenissimus augustus a Deo coronatus magnus pacificus imperator Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam dei rex Francorum atque Langobardorum* („Serenisimul Carol cel August, încoronat de Dumnezeu, marele și pașnicul împărat roman care guvernează imperiul, care a fost și este, prin mila lui Dumnezeu, rege al francilor și longobarzilor“), ca *patronus et advocatus* al Bisericii. Patriarhul Ierusalimului consfințește și el titulatura, astfel că îi trimite lui Carol cheile Mormântului Sfânt ca simbol al rolului de „ocrotitor al creștinilor“. În acest chip, Carol a preluat definitiv și funcția împăratului bizantin (*Basileios*), care pretindea să fie considerat măcar egalul împăratului franc. Carol se considera *Augustus Imperator Renovati Imperii Romani* – „Împăratul Imperiului Roman restaurat“ –, legitimat de Biserică prin sigla *sacrum* („Sfântul“ Imperiu Roman).

Unitatea dintre stat și Biserică (*imperium et sacerdotium*) a fost fundamentul unității europene occidentale medievale. În plan cultural, a avut loc dezvoltarea artei și științei, mișcare cunoscută drept Renașterea carolingiană. Sub Carol cel Mare (768–814), Ludovic cel Pios (814–840) și Carol Pleșuvul (843–877) s-au înregistrat progrese semnificative în școlile creștine (unele, precum cele din Prus sau Bologna, devenind mai târziu universități), în timp ce Curtea imperială atrăgea oameni de litere influenți, printre care Alcuin, Êginhard, Rabanus Maurus, Dungal și Ioan Scotus Eriugena. Renașterea carolingiană, prima perioadă de renaștere culturală majoră din Evul Mediu, a fost o perioadă de mare progres intelectual, în special datorită redescoperirii limbii latine, prin recuperarea scrierilor multor autori clasici și promovarea artelor liberale.

Răspunzând invitației lui Carol, la palatul imperial de la Aachen, adevărat centru de formare a clericilor și de difuzare a culturii, au sosit maeștri vestiți din Italia, Petru din Pisa și Paulin din Aquileea, istoricul Paul Diaconul; din Spania, teologul și gramaticianul Theodulf, care a fost investit mai apoi ca episcop de Orléans; din Irlanda, astronomul Dungal și geograful Dicuil; din Britania anglo-saxonă, filozoful, teologul și literatul Alcuin de York (Albinus Flaccus 735–804), care a fost însărcinat să organizeze învățământul. Cu ajutorul acestora au fost reînființate școlile publice după modelul vechi roman, încercându-se astfel să se înlăture practica germanică de educare a tânărului în familie cu ajutorul unui perceptor. Școlile nou înființate se aflau în jurul mănăstirilor. Cea mai importantă școală a fost Școala Palatină, locul unde au predat intelectualii poeziei anterior. Însuși regele Carol cel Mare a luat lecții de gramatică de la consilierul său cultural, Alcuin. La începutul epocii carolingiene, precizia gramaticală se pare că avea ca singur scop „înțelegerea corectă a cuvântului lui Dumnezeu și slujirea Lui cum se cuvine“, însă, odată cu renașterea carolingiană, gramatica s-a transformat profund, și dintr-un simplu manual de reguli elementare de latină, a devenit o disciplină ce regla exprimarea și gândirea.

În timpul domniei lui Carol a continuat mișcarea de înnoire din interiorul Bisericii, inițiată de predecesorii săi. Emitea capitularii, prin care reglementa probleme religioase ce țineau de organizarea clericală, decreta posturi și rugăciuni, își numea favoriții în posturi-cheie. Recunoștea autoritatea abaților sau episcopilor pe domeniile bisericești. S-a implicat în creștinarea neamurilor germanice rămase păgâne, ca saxonii, trimițând misionari să predice de la răsărit de Elba și în Iutlanda (peninsula în Danemarca).

Palatul a devenit un centru cultural. Regele era interesat de promovarea cunoașterii, Curtea fiind școală, biblioteca, loc de adunare a cărturarilor și centru de revigorare religioasă. Liderul mișcării culturale a fost Alcuin, conducătorul școlii de York, numit de Carol în fruntea Academiei Palatine din Aachen, care apoi și-a continuat activitatea că abate la Mănăstirea Saint-Martin din Tours după 796. S-a implicat chir și în dezbaterile iconoclastice. Academia Palatină de la Aachen nu a fost o universitate propriu-zisă, ci o instituție educațională care avea rolul de a-i instrui pe tinerii fii de nobili, dar și pe reprezentanții altor categorii susținute de Carol. Cei care încheiau parcursul formativ al școlii intrau în serviciul regelui, care le acorda funcții, sau activau în structurile bisericești. Se interesa de evoluția academiei, pe care o vizită periodic. Theodulf, cărturar vizigot venit din Spania, a organizat patru mari școli în dioceza să, a chemat preoți din țara sa de origine, organizând alte școli pentru elevii din unele sate senioriale sau libere. Theodulf chiar a preluat rolul de sfătuitor spiritual al împăratului.

Pentru a umple golul format în nord-estul imperiului (Transalbinien) prin deportarea saxonilor, Carol I permite slavilor de pe Elba (abotriții sau obotriții) și francilor să se așeze aici. Au urmat conflictele cu danezii din anul 804, din cauza sprijinirii saxonilor și prigonirii slavilor, și jefuirea ținutului Friesland (810) de către regele danez Göttrik (Godfred), care, după analele francilor, și-a pregătit o poziție de apărare contra francilor (808) între râurile Teene și Schlei, apărare care a fost consolidată (810) prin zidul de apărare al saxonilor (*Limes Saxoniae*).

Relațiile dintre slavi, saxoni (sași) și turingieni au fost, de asemenea, încordate. În anul 789, francii pornesc o campanie militară contra wilților, iar, după înfrângerea rezistenței sașilor, în 806, contra sorabilor, ducele acestora, Miliduocho, fiind, în prealabil, omorât. Urmează ocuparea Boemiei (805–806) de către franci. În anul 845, în Regensburg sunt botezați 14 duci din Boemia în timpul domniei lui Ludovic cel Pios, în timpul căruia imperiul s-a dezbinat prin Tratatul de la Verdun din 843 (încheiat între cei trei fii ai lui Ludovic, nepoții lui Carol cel Mare, care și-au împărțit imperiul), Boemia devenind mărul discordiei pentru francii din est, iar din anul 862 alăturându-se și Ungaria, teritoriu nesigur. Extinderea francilor spre est determină o influență politică și culturală germană majoră în Europa Centrală.

Succesele externe i-au adus lui Carol un control deplin asupra organizării militare pe care a centralizat-o. Ca și tatăl său, a reorganizat administrația. La apogeul întinderii sale, statul lui Carol cuprindea o suprafață de 1,2 milioane de kilometri pătrați, incluzând Galia, Germania, nordul și centrul Italiei până la Roma, nord-estul Balcanilor și nord-estul Spaniei. Populația numără în jur de 20 de milioane de locuitori, divizați în două ansambluri lingvistice, unul romanic și celălalt germanic, fiecare cu propriile și numeroasele limbi, dialecte și graiuri. Latina, limba scrisă, unea imperiul, fiind utilizată în biserică și în cancelarie. Carol a condus imperiul prin intermediul palatului. Exercita *banum*, dreptul de a governa asupra tuturor supușilor, acționa pentru a asigura pacea și ordinea, precum și buna funcționare a justiției. Avea putere legislativă, promulgând legile cu ocazia marilor adunări generale, care se desfășurau în diferite locații, în general, din centrul Regatului (și apoi al imperiului) Franc. De două ori pe an, Curtea, clerul și nobilimea erau convocați într-o adunare prezidată de împărat, care se implica în dezbateri complexe: chestiuni militare, politice, juridice sau religioase. În adunarea de la Frankfurt din 794, s-au discutat probleme legate de adoptarea de măsuri în urmă rebeliunii din 792 a saxonilor, renunțarea lui Tassilo la pretențiile sale asupra Bavariei, foametea ce bântuia regatul,

prețurile mari, condamnarea unei erezii etc. Prima adunare se ținea între noiembrie și martie, în locul unde Carol ierna și atunci se decideau, de principiu, operațiunile militare sau data chemării la oaste. A doua adunare se întrunea în luna mai sau după adunarea oștii, expedițiile militare fiind planificate în detaliu. Se discuta despre asigurarea păcii, justiției, protejarea Bisericii și a celor săraci.

Războaiele se desfășurau în timpul verii. Oastea era convocată într-un loc apropiat de câmpul de luptă. După trei-șase luni, oștenii erau lăsați la vatră. Pentru a evita abandonul, Carol a modificat tradiția francă, prin aceea că fiecare om liber, care era deținător de pământ, era obligat să participe la lupte. Fiindcă se adunau tot mai mulți luptători călare, fiecare avea nevoie de un cal, coif, scut, lance, sabie lungă, sabie scurtă, arc, săgeți și scări. Carol a sporit numărul vasalilor, strânși din toate părțile imperiului. Angajamentul personal al acestora față de suveran implica serviciul militar, primind în schimb beneficii sub formă de domenii, concesionate din proprietățile regale sau bisericesti. Din rândurile vasalilor, Carol a recrutat trupe ușoare de elită, capabile să intervină oriunde, cu repeziciune, indiferent de perioada anului. Carol a extins sistemul de fortificații al regatului, cu rol ofensiv și defensiv, mai ales la est de Rin.

A sprijinit și mănăstirile mari din regat, dăruindu-le întinse domenii în teritoriile nou cucerite. Au fost ridicate noi lăcașuri de cult, ce adăposteau provizii pentru oști. Înainte de campanie, Carol convoca la Curte abații mănăstirilor din teritoriile ce urmau a fi traversate, asigurându-se că va avea sprijinul lor în acțiunile militare. A preferat reședințele rurale, dar și cele urbane, ca Worms sau Cologne, majoritatea din nordul regatului, în Austrasia. Călătoria cu scopuri militare și prefera să meargă la fostele băi romane. Reședința de la Aachen a fost ridicată în apropierea unei vechi *therme* romane și lângă o *villa* regală. A început construirea unui mare complex arhitectonic în anul 786, palatul fiind terminat în 798.

Carol a numit noi dregători, cel mai important fiind comitele palatului. În subordinea acestuia se aflau slujbașii de palat, cu atribuții și

servicii domestice, pentru asigurarea hranei, băuturilor, a cailor necesari, mai rar cu atribuții militare sau diplomatice. În vechile teritorii și în cele abia adăugate, s-au păstrat elementele administrative locale. Regele numea comiți și episcopi, legătura dintre palat și instituții fiind realizată prin intermediul trimișilor regali, recrutați numai dintre oamenii de încredere din rândul elitei. Erau numiți *missi dominici*, aceștia acționând câte doi: un laic și un cleric, care aveau dreptul de a judecă și pedepsi, de a primi jurăminte și de a supraveghea orice aspect care ținea de administrația regatului. Prin intermediul lor, Carol deținea controlul asupra comiților, prevenind corupția sau transmiterea ereditară a funcției și formarea unor grupări influente cu potențial autonomizant. În zonele de frontieră au fost organizate mărci, conduse de comiți margrafi: mărcile Septimaniei, Spaniei, Britaniei, Beneventului, de Friuli sau de Răsărit. Rolul regiunilor era militar, de protecție a hotarelor.

O parte din vechile drumuri romane erau încă utilizate ca drumuri regale, fiind scutite de vămi. Au fost construite noi drumuri și poduri la est de Rin. Au fost introduși *scabinii*, funcționari juridici, care i-au înlocuit în procese pe *rachimburgii* merovingieni. Numărul *capitularelor* (cele mai importante acte legislative) a crescut, fiecare fiind divizată în mici capitole, referitoare la anumite decizii ale regelui ce priveau reglementarea unor aspecte publice sau private, instrucțiunile către trimișii regali, comiți sau episcopi. De aplicarea măsurilor se ocupau comiții și *missi*.

Principalele surse de venit proveneau din domeniile regale, fostele domenii merovingiene, din ridicarea dărilor de către comiți. Vămile și amenzile suplimentau tezaurul. Magnații și mănăstirile aveau obligația de a se prezenta cu ocazia adunărilor generale cu *donum publicum*, daruri oferite în bani sau în alte modalități. O altă sursă semnificativă de venit erau prăzile sau tributul plătit de populațiile supuse.

Activitățile comerciale se desfășurau în bălciurile semirurale, orașele fiind locuri favorabile pentru comerț. Pe apă erau transportate produse ca sarea, grânele, uleiul de măsline. Pe uscat erau transportate, cu care

sau cu sclavi, mărfuri mai ușoare, precum blănuri, mirodenii sau ceară. Sarea era cel mai transportat produs al vremii, procurată de la gurile Loarei, din Metz. Din lumea arabă, mai ales din Cordoba, erau importate mătăsuri, piei, bijuterii, argint, iar arabii primeau sclavi evrei capturați de franci în campaniile lor militare. Erau menținute relații comerciale cu Insulele Britanice și cu Scandinavia, fiind exportate sticlă sau ceramică, iar francii importând blănuri, piei, ceară sau ambră. Noua axă comercială a imperiului era Valea Rinului.

Carol a inițiat o reforma monetară în 790. Regele era considerat legislatorul suprem, dar, la rândul său, se supunea legilor și obiceiurilor poporului. Deținea puterea absolută, se consideră reprezentantul divinității pe pământ, iar supușii îi datorau fidelitate. În 786, a impus un jurământ de fidelitate ce urma să fie făcut regelui de către nobilime.

Încercând să își unească imperiul cu cel bizantin și să refacă astfel vechiul Imperiu Roman, Carol ar fi cerut mâna împărătesei Irina Ateniana, văduva lui Leon al IV-lea Khazarul și mama lui Constantin al VI-lea. (În 782, acesta a fost logodit cu Rotrude, fiica lui Carol cel Mare, dar căsătoria a fost desfăcută în 788.) Împăratul bizantin Nicefor I (802–811) refuză să recunoască titlul de împărat al lui Carol cel Mare și solia francă (803) este silită să se reîntoarcă umilită din Bizanț. Conflictele se agravează când Carol pretinde și apoi tratează Dalmația și Veneția ca teritorii ale sale. Nicefor răspunde printr-o blocadă maritimă a Veneției. Fiul lui Carol, Pepin, regele Italiei, ocupă Veneția, ceea ce care-l determină pe împăratul bizantin să înceapă tratativele. La sfârșitul anului 810, o solie bizantină sosește în Italia. Pentru că fiul lui Carol murise între timp (la 8 iulie 810), solia bizantină este primită la Aachen, dar Carol nu acceptă compromisurile propuse de bizantini. Între timp, Nicefor I pierde într-o campanie militară contra bulgarilor (la 26 iulie 811). Puterea politică este preluată de ginerele împăratului bizantin, Mihail I Rangabe (811–813), prin înlăturarea cu sprijinul Bisericii Ortodoxe a lui Staurakios, fiul lui Nicefor I. Spre deosebire de predecesorul său (Nicefor I), Mihail I este interesat de o alianță cu francii, trimițând o solie bizantină la

Aachen, care recunoaște oficial titlul de împărat al lui Carol cel Mare, acesta trebuind să renunțe la Dalmația și Veneția. Urmașii lui Mihail I adaugă la titlul lor de împărat „al romanilor“, pe când urmașii lui Carol se numeau numai „imperator augustus“. În 996, în timpul lui Otto al III-lea (980–1002) din Dinastia Ottoniană, titlul este schimbat în *Romanorum imperator augustus*, „Împărat al Sfântului Imperiu Roman“.

Așadar, sub semnul vulturului german și al crinilor francezi (alianță care se va dovedi imposibilă peste veacuri), nepotul lui Martel, Carol cel Mare, a extins teritoriile francilor, incluzând cea mai mare parte a vestului Europei și devenind acolo primul împărat veritabil de la căderea Romei. „Episcopii i se adresau cu *rex et sacerdos*, ca unui adevărat reprezentant al lui Hristos pe Pământ.“ Mai mult, istoricii – de pildă, Lucien Febvre – consideră că imperiul său „a dat formă pentru prima dată la ceea ce numim Europa“. Deși extinderea Imperiului Carolingian a culminat cu realizările din timpul domniei nepotului lui Carol Martel și fiului lui Pepin cel Scurt, Carol cel Mare, după moartea acestuia, a urmat o nouă împărțire succesorală, care va fi continuată prin Tratatul de la Verdun (843). Pentru ultima oară, statul franc este din nou unit sub Carol al III-lea („cel Gros“, 882–887), după care regiunile lui principale vor rămâne separate, ulterior formându-se Germania și Franța ca state naționale. Ideea unirii a celor patru părți regatului franc a apărut din nou în timpul cruciadelor (1000–1111), dar n-a mai putut fi realizată nicio dată. Însă la orizont se profila un nou imperiu, care, în diferite modalități, își va exercita controlul asupra Europei Occidentale vreme de opt secole.

Spre sfârșitul vieții, în 806, Carol a împărțit regatul între cei trei fii ai săi: fiul mai mare, Carol cel Pleșuv, a primit Austrasia (partea nord-estică a regatului francilor merovingieni, cuprinzând părți ale estului Franței, vestului Germaniei, Belgiei și Olandei de astăzi; capitala principală era la Metz, deși unii regi ai Austrasiei au domnit și de la Reims), Neustria (teritoriile de la hotarul Aquitaniei până la Marea Mânecii, acoperind cea mai mare parte a nordului Franței de astăzi, Paris și Soissons fiind

orașele sale principale), nordul Burgundiei și Saxonia. Pepin a obținut Italia și Bavaria, iar Ludovic a primit Aquitania și Provence. Ultimii ani de domnie ai lui Carol au cunoscut începutul declinului. Izvoarele vorbesc despre semne de rău augur: seceta, foamete, epidemii, cutremure sau moartea elefantului dăruit de Harun al-Rashid, până și apariția unei comete. Capitulariile și cronicile pomenesc despre măsuri împotriva refuzului de a veni la oaste, vagabondajului, hoției, despre acțiuni războinice împotriva danezilor și slavilor care profitau de situația în care regele era bolnav și bătrân și nu mai putea reacționa cu vigoarea de altădată. În 810, moare Pepin de Italia, iar în 811, Carol cel Pleșuv. Astfel, Carol cel Mare a fost determinat să-l încoroneze la Aachen, în septembrie 813, pe singurul fiu rămas, Ludovic cel Pios, și să-l asocieze la domnie. Câteva luni mai târziu, pe 28 ianuarie 814, Carol cel Mare a murit la Aachen, trupul său fiind înmormântat în catedrala de la palat.

Palatul din Aachen, construit de Carol cel Mare la sfârșitul secolului al VIII-lea, a fost reședința sa imperială și este centrul actualei catedrale din Aachen. Aula palatină se află în aripa nordică, în timp ce capela regală ocupă zona de sud, cele două fiind unite printr-un culoar lung de 120 metri, care avea de o parte și de alta un pridvor monumental. Aula era locul în care puterea regală se afișa în toată splendoarea ei. Capela Palatină este singurul element păstrat azi, fiind integrată într-o mare catedrală. Capela este o clădire octogonală cu două niveluri, cu o cupolă susținută de coloane puternice. Pereții, stâlpii și tavanul erau acoperiți cu mozaicuri. A fost dedicată Fecioarei Maria și consacrată de papa Leon al III-lea în anul 804. Un atrium și un pronaos se doreau să reprezinte porțile de la Ierusalim și permiteau accesul în biserică. Două niveluri de coloane susțineau cupola decorată cu un mozaic care îl reprezenta pe Hristos. Regele se așeza pe un tron luminat de Soare la răsărit, putând să asiste la liturghie dintr-o poziție ce sugera plasarea sa intermediară între lumea cerească și cea terestră. Consilierii au vrut să recreeze aici Roma sau Ierusalimul ceresc. Complexul fortificat a fost proiectat pentru a fi sigur în cazul unei invazii, dar și pentru a reflecta în chip simbolic

măreția împăratului. Tronul lui Carol cel Mare se află în prezent în capela sa. Tronul a slujit la încoronarea regelui Ludovic cel Pios ca viceîmpărat în anul 813. De la încoronarea lui Otto cel Mare în anul 936 până la încoronarea lui Ferdinand I în 1531, a fost folosit pentru încoronarea a peste 30 de regi romano-germani în Sfântul Imperiu Roman (de națiune germană). Capela a devenit un important loc de pelerinaj medieval după ce împăratul Friedrich al II-lea a așezat osemintele lui Carol cel Mare într-un chivot de aur în biserică.

(www.britannica.com, www.history.com, <https://adevarul.ro>, <https://timpul.md>, www.historia.ro, <https://en.wikipedia.org>, <https://fr.wikipedia.org>, <https://ro.wikipedia.org>)